

KIELIOPILLISTUNUT MONIÄÄNISYYS

—
TARU SALMINEN

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
30. SYYSKUUTA 2000

»Meikäläiselle tuntuu osasta olevinhan niin ko joutavalta että mitä sitä kaikkija tutkii.» Tällainen lausahdus löytyy suomen kielen laitoksen Muoto-opin arkiston koelmasta ja myös minun tutkimusaineistostani, koska siinä esiintyy kvasirakenne, rakennetyyppi *olla olevinaan*. Tutkimuskohteenani on siis ollut tämä kieliopillinen rakenne, I partisiipin (yleiskielessä) monikollinen ja omistusliitteellinen essiivi, koko suomen kielen kieliopillisissa systeemissä pieni rakenne, jolla kuitenkin puhuja tai kirjoittaja keskustelussa tai tekstissä voi tehdä suuriakin asioita. Kielentutkijalle kvasirakenne kertoo jotakin kielen ja vuorovaikutuksen luonteesta ja kielen muutoksen omista lainalaisuuksista. Selvitän seuraavassa tarkemmin, miksi juuri — tai esimerkiksi — kvasirakenteen tutkimus voi olla kielentutkijalle mielenkiintoinen ja jännittävä tutkimusmatka.

Väitöskirjani otsikossa puhutaan morfologiasta ja moniäänisyydestä. Morfologiaa on se, että voidaan puhua verbistä ja sen I partisiipista, joka on essiivillinen ja usein myös monikkomuotoinen ja omistusliitteellinen. Tämä on kielentutkijan ja erityisesti historiallisesti orientoituneen tutkijan lähtökohta juuri tähän rakenteeseen. Nykykielen puhujahan ei joka kerran kvasi-

rakennetta käyttäessään muodosta sitä osistaan, vaan pikemminkin ehkä hahmottaa, että kysessä on jokin verbi ja sillä on päätte, *-vinAAn*. Kielen historian tutkijalle tuo morfeemijono ja sen yksittäiset osaset ovat merkityksellisiä. Sitä yksityiskohtaisesti tarkastelemalla voidaan kurkistaa suoraan menneisyyteen, aikaan, jolloin kvasirakenne ei vielä ollut, ainakaan sellaisena kuin me sen nykyään tunnemme. Mutta ei kielen historian tutkijakaan selviä pelkästään morfeemijonoja tarkastelemalla. Pitää tarkastella myös rakenteen merkitystä, sen käyttöjä erilaisissa esiintymisympäristöissä.

Olen tutkimuksessani kiteyttänyt kvasirakenteen merkityksen käsitteellä moniäänisyys. Kirjaimellisesti tällä voidaan tarkoittaa sitä, että kvasirakennelausumassa kuuluu aina useampia kuin yksi ääni. Näin on esimerkiksi silloin, kun puhuja referoi toisen henkilön tai toisten henkilöiden puhetta tai ajatuksia. Esimerkiksi ilmaus »mummo *oli ollut kuulevinaan* ääniä ullakolta» voidaan tulkita siten, että mummo on kertonut puhujalle kuulleensa ääniä ullakolta. Kvasirakennetta käytetään tässä siis referointiin; lausumassa kuuluu sekä äänessä olevan puhujan eli referoijan että mummon eli referoitavan ääni. Tällaisissa kvasirakenneteksteissä esiintyy usein myös muita kielenaineiksia, jotka ovat tyypillisiä referoinnille suomen kielessä. Tällaisia ovat esimerkiksi edellisen esimerkin aikamuod-

to, pluskvamperfekti: *oli ollut kuulevinaan*.

Toinen kvasirakennekontekstissa usein esiintyvä tai joskus kvasirakenteen kaltaisen tulkinnan saava kielenaines on partikkeli *muka*. Seuraavassa kvasirakenne esiintyy yhdessä *muka*-sanana kanssa. Puhutaan kuppauksesta:

se *ol* se kuppoo ja *muka* sellaiست paran-tavaa *olevanah* (Artjärvi)

Sekä kvasirakenne että partikkeli *muka* ilmaisevat tässä, että puhuja ei niinkään viittaa omaan käsitykseensä, vaan johonkin käsitykseen, jonka hän on kuullut muualta tai joka on ollut yleisemmin vallitseva esimerkiksi sellaisessa perinteisessä maalaisyhteisössä, josta useimmat Muoto-opin arkiston esimerkit kertovat. Samalla voidaan ajatella, että tällaiseen kvasirakenteen ja *muka*-partikkelin käyttöön liittyy kuulo-puheen lisäksi myös puhujan oma epäilevä sävy. Ainakaan puhuja ei itse ota kantaa kuppauksen erinomaisuuteen sairauksien parantamisessa. Kvasirakenteeseen liittyy siis usein non- tai kontrafaktuaalisia implikaatioita. Puhuja voi ikään kuin ottaa etäisyyttä omaan lausumaansa ja vierittää siitä vastuuta muualle, toiselle puhujalle tai vaikka koko yhteisölle. Kvasirakenne tarjoaa näin puhujalle mahdollisuuden suojella omia episteemisiä kasvojaan. Esimerkiksi murrehaastattelut on usein toteutettu niin, että kielentutkijat ovat haastatelleet itseään vanhempia henkilöitä ja kyselleet heiltä menneistä ajoista ja tavoista. Kvasirakennetta käyttävä kielenopas voi muun muassa edellisen kaltaisessa tapauksessa osoittaa, että hänellä on tietoa vanhoista perinteistä mutta myös kyky asettaa niitä nykyyhetkiseen tulkintaan, kyky erottaa toisistaan ja rinnastaa keskenään useita eri totuuksia tai todellisuksia.

Esimerkissä puhuja rinnasti toisiinsa perinteiset ja nykyiset näkemykset parantamisesta ja parantumisesta. Samalla tavalla

kvasirakennelausumassa voivat rinnastua puhujan omat lapsuudenaikaiset mielikuvat ja nykyinen, aikuisen maailma. Silloin kun kertojana on aikuinen, joka takautuvasti kuvaa asioita sellaisena kuin hän itse ne nuorena tai lapsena koki, voidaan puhua retrospektiivisestä kerronnasta. Seuraava Helsingin puhekielen aineistosta poimittu esimerkki kuvastaa juuri tällaista tilannetta. Puhutaan sota-ajasta ja lantuista:

[sota-aikana] se paistinuunii laitto niitä [lanttuja] ja, no sit ku ne oli jo saanup pakkasta ni nehän oli semmosii makeita ettei ne nyt ollum mitää ensluokkasii lanttui, mut kylä se *oli olevinaan* hyvää ku viikkotolkulla oli syönyv vaa sitä hernerokkaa ja anjoviissilakkaa. (HP)

Tässä esimerkissä puhuja palaa taaksepäin omaan lapsuuteensa. Tilannetta tarkastellaan siis kahdesta näkökulmasta, haastattelutilanteen puhujan ja Helsingissä sota-aikana asuneen lapsen näkökulmasta. Se mikä sota-ajan lapselle on ollut suurta ja herkullista, ei ole samanarvoista enää aikuiselle nykymaailmassa, kyseisen puhehetken maailmassa.

Leikissä on mahdollista, että käpy on lehmä, kivi lammas ja maasta löytyvät pienet tikkuset hevosen pilttuu. Leikkimaailmaa kuvatessaan voi puhuja usein käyttää kvasirakennetta, joka selvästi osoittaa, että puhuja siirtyy puhumaan ei-todellisesta, fiktiivisestä maailmasta. Muoto-opin arkistossa esiintyy esimerkiksi seuraavankaltainen kvasirakenne:

kävyt ol sit lehmiä vai lampaitak ne *ol olevinaa* (Virolahti)

Olen tutkimuksessani tarkastellut kvasirakenteen käyttöä niin puhutussa kuin kirjoitetussakin kielessä. Otan seuraavaksi esille yhden kvasirakenteen esiintymiskontekstin, joka on tyypillinen erityisesti kaukokirjallisuudelle. Tällaisissa konteksteissa tilannetta voidaan tarkastella suoraan

jonkun kertomuksen henkilön näkökulmasta tai hänen tajunnastaan käsin. Normaali-maailmassahan ei yleensä ole mahdollisuutta saada suoraa tietoa toisen henkilön mentaalisisästä tiloista, vaan niistä saatu tieto on yleensä epäsuoraa, toiselta kuultua. Sellaista kertomuksen henkilöä, jonka näkökulmasta tilannetta tarkastellaan, voidaan kutsua fokalisoijaksi. Seuraava katkelma on Arvid Järnefeltin teoksesta *Veneh'ojalaiset*:

Ja sääli raateli mielin määrin hänen sydäntänsä. Jo *oli* hän *kuulevinaan* tautivuoteella makaavien ihmisten avuttomia hätähuutoja, kun ensimmäiset pommit putosivat räjähtäen kivimuureja vastaan... Jo *oli* hän *näkevinään*, miten hädissään katuja pitkin juoksevat äidit hakevat lapsiaan, miten palavien rakennusten yläkerroksista ihmiset heittäytyvät alas murhaavia raudansirpaleita purkavien pommien keskelle! Yö teki armotta tuloansa. Vihreän kelmeällä taivaalla, puiden välissä, näkyi ikkunasta jo kimalteleva tähti...

Tässä katkelmassa voidaan seurata vaihe vaiheelta aikamuotojen vaihtelua. Alussa tilannetta kuvataan imperfektissä. Vaikka kyse on kertomuksen henkilön tuntemuksista, mukana on myös kertojan välittävä ääni. Sitten tilannetta siirrytään tarkastelemaan suoremmin kertomuksen henkilön tajunnan kautta. Juuri tällaisessa siirtymäpaikassa esiintyy usein kvasirakenne. Preesensin käyttö taas luo mielikuvan henkilön silmien edessä vilistävästä tapahtumasta. Siinä on dramaattisuutta ja intensiivisyyttä, joka hälvenee, kun siirrytään uudelleen imperfektiin ja kertojan näkökulma tulee taas mukaan. Kaunokirjallisuudelle on tyypillistä kerronnan näkökulman jatkuva vaihtuminen. Kvasirakenteella on oma tehtävänsä siinä, miten tällainen siirtyminen näkökulmasta toiseen onnistuu.

Tutkimukseni jakautuu kahteen osaan. Olen edellä kuvannut kvasirakenteen käyttöä ja merkitystä. Toinen päämääräni on

ollut kuvata sen syntyä ja kehitystä. Lähtökohtani on siis ollut sekä synkroninen että diakroninen, mutta olen kuitenkin työssäni vältellyt näiden kahden näkökulman tarkkaa rajaamista. Ajatuksenani on ollut, että diakronista kehitystä voi tutkia synkronisen aineiston avulla silloin, kun tarkastellaan esimerkiksi jonkin kieliopillisen rakenteen erilaisia käyttöjä erilaisissa tilanteissa, sen variaatiota. Synkroninen ja diakroninen kietoutuvat yhteen myös siten, että kehityksen lähtökohdat kertovat aina jotakin siitä, miksi rakenne on kehittynyt sellaiseksi kuin se nykyään on.

Olen työssäni nimittänyt kvasirakenteen kehitystä kieliopillistumiseksi. Kieliopillistumisella tarkoitetaan yleensä sellaisia muutoksia, joissa leksikaalinen yksikkö muuttuu kieliopilliseksi tai vähemmän kieliopillinen yksikkö muuttuu kieliopillisemmaksi. Kieliopillistumista on siis usein pyritty määrittelemään ikään kuin kehityksen lähtökohdasta käsin. Kun kieliopillistumisprosesseja ovat tutkineet hyvin erilaisten kielten tutkijat, on luonnollista, että käsitteen rajaaminen on herättänyt mielenkiintoa, jopa kiistoja. Suomen kielen tutkijana olen lähestynyt kieliopillistumisteoriaa jo alun perin ulkopuolisena, onhan sitä paljolti kehitelty rakenteellisesti aivan erityyppisten kielten kuvaukseen. Se, pitääkö kehityksen lähtökohdan esimerkiksi olla juuri leksikaalinen yksikkö, ei siksi ole minua kovinkaan paljon askarruttanut. Kieliopillistumisessa on mielestäni olennaista, että on kyseessä kehitysprosessi, jossa syntyy uusia kieliopillisiä muotoja, yksiköitä, joilla on kieliopillinen tehtävä. Paitsi lopputulosta, on tärkeää tietenkin kuvata myös itse prosessia. Nähdään, että kieliopillistumiseen usein liittyy morfologista ja syntaktista reanalyysia, analogiaa, fonologisia muutoksia, merkityksen kulumista tai kalpenemista. On olemassa reanalyysia, joka ei ole kieliopillistumista, on olemassa analogiaa,

jolla ei ole mitään tekemistä kieliopillistumisen kanssa, ja fonologisiakin muutoksia luonnollisesti tapahtuu muulloinkin kuin kieliopillistumisen yhteydessä. Kuitenkin kieliopillistuminen on käyttökelpoinen termi, joka ikään kuin yksissä kansissa kattaa kaikki nämä mahdollisuudet, edellyttäen tietenkin, että on samalla kyse uuden kieliopillisen muodon synnystä.

Edellä määrittelin termin kieliopillistuminen kieliopillisten muotojen kautta. On aiheellista samalla myös määritellä, mitä sitten ovat kielen kieliopilliset muodot ja mitä tarkoittaa, kun sanotaan, että kvasirakenne on kieliopillinen rakenne. Tässä yhteydessä kieliopillinen tai kieliopillisuus ei liity oikeakielisyysnormeihin. Kvasirakenne on osa kielen rakennetta, struktuuria, jota kielenpuhujat ei helposti hahmota mutta joka kuitenkin on jokaisen äidinkielen puhujan intuitiivisessa hallinnassa. Kielen rakennetta ei puhujan tietoisesti tarvitse koko ajan miettiä, mutta se toimii hänen kielenkäyttönsä luurankona ja siihen ovat kiteytyneet jollakin tavalla keskeisimmät ja yleisimmät merkitykset. Kieliopillisen muo-

don käyttö on systemaattista. Tätä systeemiä voidaan kuvata. Se on säännönmukaista ja produktiivista, se voidaan tuottaa yhä uudelleen ja uudelleen. Kieliopillisella muodolla on merkitys, mutta se on usein abstraktimpi kuin leksikaalisten yksikköjen merkitys. Tämä ominaisuus mahdollistaa sen, että kieliopillisella muodolla voi olla useita eri käyttöympäristöjä ja näistä ympäristöistä riippuen erilaisia käyttötapoja, funktioita. Voisi sanoa, että kieliopillisena rakenteena kvasirakenne ankkuroi lausuman todellisuuteen, vähän samalla tavalla kuin aikamuoto ankkuroi lausuman aikaan.

Kvasirakenne kertoo tutkijalle jotakin siitä, miten puhuja voi kieliopillisin keinoin tuoda keskusteluun toisen äänen. Se kertoo myös siitä, millaisten prosessien kautta tällainen kieliopillinen rakenne voi syntyä. Sitä analysoimalla pääsee kurkistamaan asioihin, joita ei normaalisti kyseenalaista tai havaitse: näkemään sellaisia kielen voimavaroja, jotka ulkonaisesti voivat näyttää varsin vähäpätöisiltä, mutta tarkemmin analysoituina osoittautuvat hämmästyttävän systemaattisiksi ja jännittäviksi. ■

TARU SALMINEN *Morfologiasta moniäänisyyteen. Suomen kielen kvasirakenteen merkitys, käyttö ja kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 796. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000.

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: *taru.salminen@helsinki.fi*